

TENDENCIÁK ÉS EXTREMITÁSOK Elemzések a TEKE* tíz évfolyama alapján

SÁRDY Péter

Bár a közművelődési könyvtári tevékenységnek talán éppen legfontosabb összetevői, jellemzői nem mérhetők – s így statisztikai számbavételük sem lehetséges –, mégis igen sok olyan egyáltalán nem mellékes vagy másodrangú alkotóelem, eredmény van, amelynek – legalábbis részleges – megítélése a statisztikai adatok alapján elég jól lehetséges.

Több más alkalmazási terület mellett nagy, s jórészt kihasználatlan lehetőségek vannak a statisztikai adatok összehasonlító alkalmazása terén. Ez az összehasonlítás két, egymást nem kizáró „irányban” lehetséges: időben és „térben” azaz: könyvtárak között.

Cikkünk alapjaként a magyar közművelődési könyvtári statisztika rendszerének egyik kiemelkedően hasznos, több célra is jól használható kiadványát vettük: a TEKE néven közismert „Településeink könyvtári ellátása” c. évente megjelenő statisztikai összeállítást, 1969-től 1977-ig (a cikk írásakor az 1978. évi füzet csak kéziratban létezett, ezt csak korlátozott mértékben hasznosíthattuk).

Noha feltételezzük, hogy cikkünk olvasói ismerik ezt a kiadványt, mégis célszerű lehet nagyon röviden ismertetni néhány olyan jellegzetességét, amely felhasználását is befolyásolja.

A TEKE általunk ezúttal felhasznált része az ötezer lakosnál népesebb települések tanácsi közművelődési könyvtárainak összesített adatait tartalmazza, ennek megfelelően a szereplő helységek köre az idők folyamán változik (1969-ben 301, 1977-ben 377 ilyen település volt). Ez a változás kivételesen „fogyás” is lehet, azaz egy település lakosságának csökkenése miatt „lekerül” a táblázatról. Budapest mellett a főváros egyes kerületei is önálló „településként” szerepelnek. A feldolgozott, közölt adatok köre – s ez statisztikai rendszerünkben csaknem szerencsés kivételnek tekinthető – az áttekintett időszakban gyakorlatilag nem változott, hasonlóan (remélhetően) az egyes adatok értelmezése sem. Sajnos a települések lélekszámánál nem sikerült konzekvensen, évről évre követni** ennek változását, s ez – elsősorban a gyorsan növekvő településeknél – a lakosság számához viszonyított mutatóknál (pl. ellátottság, beszerzési kvóta) bizonyos fokú torzítást eredményez, bár ez ritkán haladhatja meg az elfogadható szintet.

* A Településeink könyvtári ellátása c. kiadványsorozat rövidített címe.

** A kiadvány 1969-ben az 1960-as, 1970 és 1976 között az 1970-es népszámlálási adatközléseket használhatta fel. 1977 óta a Központi Statisztikai Hivatal frissebb népességadatai szerepelnek a TEKE-ben (Az állandó és lakónépesség száma, a természetes népmozgalom főbb adatai községenként Bp. 1977. KSH. 133 p.)

A TEKE adatai közül a továbbiakban – ha nem is egenletesen – az alábbiakat használjuk fel:

- a település lélekszáma,
 - a településen működő könyvtár(ak) alapterülete,
 - főfoglalkozású dolgozóinak száma,
 - évi állománygyarapítási kerete (és ezen belül a költségvetésből rendelkezésre álló összeg),
 - állománya,
 - állománygyarapodása,
 - beiratkozott olvasóinak száma (és ezen belül a 14 éven aluli olvasók száma),
- továbbá néhány, ezekre az adatokra épülő mutató, elsősorban: ellátottság, olvasóarány, beszerzési kvóta és alapterületi ellátottság.

Vizsgálódásaink a számos elemzési lehetőség közül kettőt alkalmaznak kiterjedten: a településenkénti idősoros összehasonlítást, döntően nagyobb városok esetében, illetve a valamilyen mutató, arány szempontjából „szélsőséges” helyzetben lévő települések felkutatását, vizsgálatát.

A könyvtárhelyiségek alapterülete

Hogy egy-egy településen a tanácsi közművelődési könyvtárak alapterülete a legritkábban éri el a színvonalas munkához, szolgáltatásokhoz szükséges szintet, nem a statisztikai adatok összehasonlításából vehetjük észre. Ha azonban azt nézzük, hogy az áttekinthető tíz év alatt nagyobb településeink közül melyeknél észlelhetünk számottevő fejlődést, a kép bizony eléggé lehangoló. 1969 és 1978 közt az alábbi nagyobb településeken duplázódott meg a könyvtárak alapterülete:

	1969	1978
Miskolc	3 107	7 915
Győr	1 695	4 725
Nyíregyháza	716	4 065
Sopron	375	903
Érd	115	242
Orosháza	186	529
Szentes	212	440
Vác	196	472
Kazincbarcika	163	1 069
Jászberény	148	1 341
Makó	137	712

(felhívjuk a figyelmet arra, hogy a „nagy ugrás” kevés kivétellel rendkívül alacsony szintről történt, s legalább egy esetben – Érden – a megkétszereződött alapterület is rendkívül alacsony).

Ugyanezen idő alatt azonban néhány olyan, hasonlóan nagy település is található, ahol az összes könyvtári szolgáltatóhely alapterülete gyakorlatilag nem emelkedett,

vagy éppen csökkent (Székesfehérvár, Szolnok, Eger, Baja, Szekszárd), de a csak kis mértékben bővült könyvtárakkal bíró települések köre még bővebb.

A „megyeszékhelyeknél” (az idézőjel arra utal, hogy ezúttal Szentendrét is ide értjük) vizsgáltuk azt is, hogy a megyei könyvtár alapterülete hogyan aránylik a város teljes könyvtári alapterületéhez (1977-es adatok szerint). Figyelemreméltóan nagy eltérések tapasztalhatók:

Veszprém	88,5 %
Nyíregyháza	87,7 %
Győr	82,9 %
Szombathely	81,8 %
Eger	80,3 %
Szentendre	78,9 %
Tatabánya	77,7 %
Kecskemét	77,6 %
Békéscsaba	76,9 %
Kaposvár	76,5 %
Zalaegerszeg	76,3 %
Szekszárd	73,2 %
Székesfehérvár	72,8 %
Szolnok	66,9 %
Miskolc	60,4 %
Szeged	59,6 %
Salgótarján	55,7 %
Pécs	41,6 %
Debrecen	37,3 %

Figyelemre méltó, hogy a 19 település közül 11 esetében a megyei könyvtár alapterülete az összes könyvtári területnek több, mint 75 %-át teszi ki, közte olyan esetekben is, amikor pedig a megyei könyvtár kimondottan kis alapterületű (pl. Kecskemét vagy Békéscsaba). A sor „végére” érhetően többnyire azok a települések kerültek, amelyeken a megyei könyvtár mellett városi könyvtár is működik.

Állománygyarapítási keret

Amíg a könyvtári alapterület esetében, néhány település kivételével, többé-kevésbé egyenletes – igaz, lassú ütemű és kissé „oszilláló” – fejlődés észlelhető, nem mondható ugyanez az állománygyarapodási keretekről. A teljes tíz éves időszakot tekintve a növekedés itt is egyértelmű, ám egyik évről a másikra igen nagy ugrások és visszalépések változtatják egymást. Illusztrációként nézzünk két nagyobb várost, megyeszékhelyet, megjegyezve, hogy ezek semmiféle „szélsőséget” nem képviselnek, gyakorlatilag mindenütt hasonló adatsort láthatunk. (Az állománygyarapodásra fordított összeg melletti érték az ún. láncindex, az adott évbéli érték az előző évi százalékában.)

	Miskolc		Szombathely	
1969	782 808 Ft		375 620 Ft	
1970	896 072	114,5	457 219	121,7
1971	1 405 221	156,8	647 021	141,5
1972	919 336	65,4	523 421	80,9
1973	1 439 867	156,6	640 304	122,3
1974	1 991 551	138,3	676 645	105,7
1975	1 724 982	86,6	804 441	118,9
1976	2 082 034	158,0	1 065 163	132,4
1977	1 968 548	94,5	1 014 134	95,2
1978	1 754 174	89,1	926 685	91,4

Az adatok szinte önmagukért beszélnek: 30–50 %-os emelkedések és 20–30 %-os csökkenések „váltogatják” egymást. Aligha állítható, hogy ez a változékonyság, figyelemmel a könyvtári dokumentumok árának világméretű emelkedésére, jelentősen segítené a tervszerű állománygyarapítást.

A kétségtelen, és nemcsak a legnagyobb városokra jellemző emelkedés többféleképp is jellemezhető. A legalább 250 ezer Ft-ot állománygyarapításra fordító helységek száma a vizsgált években a következőképp alakult: 1969-ben és 1970-ben egyaránt 17, 1971-ben 19, 1972-ben 20, 1973-ban és 1974-ben 22, 1975-ben 24, 1976-ban 30, 1977-ben 35 és 1978-ban 32.

Egy másik eljárással olyan „rangsor” állítottunk fel, amely aszerint készült, hogy a település mennyi összeget fordított évenként állománygyarapításra. A következő táblázat példaként azt mutatja, hogyan változtak e „rangsor” 10., 20. és 30. helyén a települések (az összegek ezer Ft-ban értendők).

év	10. hely		20. hely		30. hely	
1969	Kaposvár	359,8	Sopron	207,1	Hajdúböszörmény	132,0
1970	Tatabánya	386,2	Tab	203,1	Karcag	150,5
1971	Nyíregyháza	423,4	Kazincbarcika	229,3	Pápa	154,5
1972	Zalaegerszeg	460,1	Hódmezővásárhely	256,0	Törökszentmiklós	149,3
1973	Kaposvár	554,6	Hódmezővásárhely	287,9	Jászberény	195,1
1974	Szombathely	676,6	Salgótarján	340,6	Cegléd	191,0
1975	Szolnok	687,0	Szekszárd	450,0	Hatvan	217,8
1976	Tatabánya	722,6	Eger	549,5	Jászberény	255,9
1977	Szolnok	892,4	Salgótarján	576,7	Kazincbarcika	282,2
1978	Szolnok	869,6	Szekszárd	513,1	Makó	254,7

A három adatsor az emelkedés ténye mellett jelzi a növekedés egyenetlenségeit is. Külön is felhívjuk a figyelmet az 1978-ban észlelhető (már korábban is látható) visszaesésre.

Az állománygyarapításra fordított összeg időbeni alakulása mellett vizsgáltuk „összetételét”, pontosabban azt, hogy ezen belül milyen arányt képviselnek a költségvetésen kívüli források. Országosan 1969-ben ez az arány még igen magas volt, 41,6 %, ez 1977-re 25,4 %-ra, 1978-ra 18,0 %-ra csökkent.

Álláspontunk szerint a költségvetésen kívüli állománygyarapítási keretekre szükség van (cél támogatás, jutalmazás stb. jelleggel), ha azonban ennek aránya rendszeresen igen magas, ez könnyen mehet a tervszerű és rendszeres állománygyarapítás rovására. Ezért azt vizsgáltuk, mely településeken áll elő az a helyzet, hogy a teljes állománygyarapításra fordított összegnek csupán kevesebb, mint fele származik az eredeti költségvetésből, hogyan alakul az ilyen könyvtári rendszerek mennyisége, földrajzi eloszlása, s hol tűnik ez a gyakorlat rendszeresnek.

A következő nagyobb táblázat azt mutatja be, hogyan alakult az ilyen, nagyobb-részt nem költségvetésből gyarapodó könyvtárak száma évek és megyék szerint.

megye	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Baranya	3	3	1	–	–	–	–	1	2	–
Bács-Kiskun	8	7	10	4	5	3	2	3	1	1
Békés	13	9	8	4	2	4	2	2	1	1
Borsod-Abaúj-Zemplén	7	11	7	2	2	2	4	1	13	2
Csongrád	6	6	4	10	11	9	9	9	8	6
Fejér	6	7	6	4	2	–	2	–	1	1
Győr-Sopron	1	1	–	–	1	1	–	–	2	2
Hajdu-Bihar	12	5	1	–	–	–	1	–	–	–
Heves	2	2	1	1	2	–	1	–	–	–
Komárom	9	6	3	1	3	2	2	–	1	2
Nógrád	2	1	–	1	2	1	–	–	1	1
Pest	26	11	2	–	2	–	–	–	3	1
Somogy	1	3	–	–	1	1	–	–	1	1
Szabolcs-Szatmár	2	5	5	2	2	1	3	3	3	1
Szolnok	2	2	2	1	2	–	2	1	2	1
Tolna	1	1	1	–	–	–	2	1	1	1
Vas	3	2	1	–	–	–	–	1	1	–
Veszprém	1	1	3	2	–	–	–	–	1	–
Zala	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Összesen	105	83	55	32	37	24	30	22	42	21

A táblázatból az ilyen típusú gyakorlat egészséges, ha nem is egyenletes ütemű visszaszorulása észlelhető, az utóbbi években voltaképp csak Csongrád megyében – bizonyos finanszírozási sajátosságok hatására – látszik elterjedtnek. Fel kell azonban hívjuk a figyelmet Borsod megye 1977-es, egészen kivételes „eredményére”, s arra is, hogy jónéhány megyében gyakorlatilag ma már nem fordul elő az állománygyarapítási keret ilyenfajta „torzulása”.

Összesen 17 olyan települést találtunk, amelynél a vizsgált tíz év közül legalább ötször haladta meg az eredeti költségvetésen kívüli forrásból állománygyarapításra költött összeg az 50 %-ot. Ezek (betűrendben): Ásotthalom, Battonya, Csongrád, Edelény, Ercsi, Füzesgyarmat, Hódmezővásárhely, Izsák, Kistelek, Látatlan, Makó, Mezőberény, Mezőkeresztes, Mórahalom, Sándorfalva, Szentés és Tokod. A Csongrád megyei települések viszonylag nagy számát a már említett sajátosság indokolja.

Beiratkozott olvasók száma

Közművelődési könyvtáraink eredményességét, tevékenységét sokan és sokszor mérik csaknem kizárólag a beiratkozott olvasók számával. Ha ez a gyakorlat nem is tökéletesen alátámasztott, de nem is teljesen alaptalan. Ezért ezzel a statisztikai adattal kicsit részletesebben is foglalkozunk.

A beiratkozott olvasók számának időbeni alakulása – ez sokszor hangoztatott tény – korántsem mutat egyenletes emelkedést, sokkal inkább ingadozást, tendenciáját tekintve stagnálást tapasztalhatunk. Érdekes – akár emlékeztetőül is – az országos (tanácsi közművelődési könyvtárakra vonatkozó) adatokat közölni:

1969	1 582 413	
1970	1 582 608	100,0 %
1971	1 580 219	99,8 %
1972	1 590 465	100,6 %
1973	1 591 291	100,1 %
1974	1 572 611	98,8 %
1975	1 549 887	98,6 %
1976	1 571 218	101,4 %
1977	1 582 990	100,7 %
1978	1 579 030	99,7 %

(a létszám utáni érték ezúttal is láncindex).

A két „végpont” között 0,2 %-os csökkenés észlelhető. Ha a nagyobb településeket tekintjük (mint tettük a könyvtári alapterület esetén), „duplázódást” – érthető okokból – nem tapasztalunk, de jelentős ütemű fejlődést néhány helyen azért igen. A következő városokban 1969-hez képest több, mint 75 %-os olvasói létszám-emelkedésre került sor:

	1969	1978	növekedés (%)
Salgótarján	5 119	10 121	97,7
Szombathely	8 067	15 278	89,4
Eger	5 231	9 745	86,3
Szekszárd	3 760	6 824	81,5
Szeged	15 317	26 918	75,7
Kazincbarcika	4 873	8 554	75,5

Külön elemzést igényelne annak megállapítása, hogy a jelentős növekedés mikor tudható be alacsony kezdő-értéknek, jelentősebb népesség-növekedésnek stb. Ezúttal megelégszünk a jelenség rögzítésével, csakúgy, mint azon városoknál, ahol ugyanezen idő alatt a beiratkozott olvasók száma csökkent:

	1969	1978	csökkenés (%)
Baja	7 562	4 312	43,0
Hajdúböszörmény	5 160	4 501	12,8
Pécs	17 081	16 819	1,5
Esztergom	3 475	3 429	1,3

s emellett néhány további, nagyobb településen a növekedés mértéke tíz év alatt nem érte el a 10 %-ot sem (Békéscsaba, Érd, Orosháza, Szentes és Pápa).

Az alapterülethez hasonlóan a beiratkozott olvasók számánál is vizsgáltuk: a „megyeszékhelyeken” milyen arányt képviselnek a központi (megyei) könyvtár olvasói. Javasoljuk az olvasónak, hogy az alábbi táblázatot e korábbi táblánkkal összehasonlítva tanulmányozza:

Veszprém	89,3 %	Salgótarján	60,4 %
Szombathely	83,8 %	Nyíregyháza	59,8 %
Zalaegerszeg	78,6 %	Székesfehérvár	58,4 %
Szekszárd	77,6 %	Győr	57,8 %
Szentendre	75,1 %	Kecskemét	56,1 %
Békéscsaba	73,2 %	Miskolc	47,3 %
Tatabánya	71,7 %	Szeged	44,0 %
Eger	71,7 %	Debrecen	39,5 %
Kaposvár	61,9 %	Pécs	36,8 %
Szolnok	61,6 %		

Az arányok ez esetben általában alacsonyabbak, mint az alapterület esetében, ami több okból is érthető. (mindenekelőtt: egy megyei könyvtárban az olvasószolgálattal összefüggő terek szükségképpen kisebb arányt képviselnek, mint a város más könyvtárainál).

A beiratkozott olvasók számával kapcsolatban két extremitást vizsgáltunk. Az elsőt időbeni alakulásától függetlenül, az 1977-es adatok alapján: ez az összes beiratkozott olvasók közt a 14 éven aluliak aránya. Kivételesnek tekintettük ezt az arányt, ha meghaladja az 50 %-ot, azaz, ha a település könyvtári olvasóinak fele általános iskolás korú. Amennyire öröndetes ugyanis az iskolások kiterjedt könyvtári tagsága, annyira hátrányos lehet ha ez más korcsoportok „rovására” magas.

1977-ben 69 ilyen település szerepelt a TEKE-ben, közülük is „kiválnak” az alábbiak (a 14 éves vagy fiatalabb olvasók aránya mellett közöljük a településen tapasztalt olvasóarányt is):

Nagybátony	76,7 %	(9,7)	Oros	62,0 %	(13,6)
Bugyi	72,3 %	(8,1)	Seregélyes	61,4 %	(9,2)
Máriapócs	70,8 %	(17,7)	Kecel	61,0 %	(21,9)
Halásztelek	67,9 %	(4,9)	Isaszeg	60,6 %	(7,7)
Ócsa	67,4 %	(8,4)	Valkó	60,5 %	(7,8)
Inárcs	67,3 %	(8,2)	Soltvadkert	60,1 %	(16,3)
Pécel	64,2 %	(6,1)	Nyírmada	60,0 %	(17,1)
Tököl	63,0 %	(8,8)			

Észrevehető, hogy nagy többségükben olyan települések szerepelnek a fenti jegyzéken, amelyekben az olvasóarány igen alacsony, 10 % alatti. Ez valóban arra látszik utalni, hogy a település tanácsi közművelődési könyvtárai legfeljebb az általános iskolások által használtak ésszerű arányban.

Nem érdektelen áttekinteni, hogy az említett 69 település hogyan oszlik meg megyék szerint (jelezve azt is, hogy ezek a települések a megyéből a TEKE-ben külön adatsorral szereplő települések hány százalékát teszik ki):

Pest	27 település	43,5 %
Szabolcs-Sz.	14 település	45,2 %
Bács-Kiskun	6 település	28,6 %
Hajdú-Bihar	6 település	21,4 %
Fejér	5 település	31,3 %
Borsod-A-Z.	4 település	13,3 %
Békés	2 település	8,3 %
Nógrád	1 település	12,5 %
Baranya	1 település	9,1 %
Győr-Sopron	1 település	8,3 %
Somogy	1 település	6,7 %
Szolnok	1 település	4,3 %

Alaposabban vettük szemügyre azokat a településeket, amelyeken az olvasóarány nem érte el a 10 %-ot. Ilyen sajnos elég szép számmal akadt, megyék és évek szerinti megoszlásukat a következő táblázat tartalmazza:

megye	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Baranya	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Bács-Kiskun	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–
Békés	1	2	–	1	2	2	1	–	–	–
Borsod-Abaúj-Zemplén	–	2	1	2	2	2	2	1	3	3
Csongrád	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Fejér	1	1	1	1	3	2	4	3	6	6
Győr-Sopron	1	–	1	1	1	1	1	1	1	1
Hajdú-Bihar	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–
Heves	–	–	–	–	–	–	3	2	1	1
Komárom	2	4	3	3	3	3	2	2	2	2
Nógrád	–	1	–	–	–	1	1	1	1	–
Pest	12	14	10	10	10	10	11	14	21	20
Somogy	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Szabolcs-Szatmár	1	1	2	2	1	3	4	3	1	2
Szolnok	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Tolna	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–
Vas	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
Veszprém	1	2	2	1	2	2	2	2	2	2
Zala	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Összesen	19	28	21	22	24	26	31	29	38	38

Az összesített adatok jól látható növekedése nemcsak annak tudható be, hogy a TEKE által feldolgozott települések köre növekedett: míg 1969-ben az összes település 6,8 %-ában nem érte el az olvasóarány a 10 %-ot, addig 1978-ban ezek aránya 10,7 % volt. Az egyes megyék közül elsősorban Fejér és Pest megyében észlelhető az ilyen települések számának (és arányának) emelkedése. A megyék szerinti megoszlásból kiemeltük az

1969-es és az 1978-as évet, s mint korábban tettük, azt is figyelembe vettük, hogy az összes (TEKE-ben szereplő) település közt mekkora az ilyenek aránya:

	1969		1978		
Pest	12 település	24,5 %	Pest	20 település	32,3 %
Komárom	2 település	18,2 %	Fejér	6 település	37,5 %
Győr-Sopron	1 település	14,3 %	Borsod	3 település	10,0 %
Fejér	1 település	8,3 %	Komárom	2 település	15,4 %
Veszprém	1 település	7,1 %	Veszprém	2 település	13,3 %
Szabolcs-Sz.	1 település	6,7 %	Szabolcs	2 település	6,5 %
Békés	1 település	3,8 %	Heves	1 település	12,5 %
			Vas	1 település	10,0 %
			Győr-Sopron	1 település	8,3 %

Más irányból – az időbeni alakulást is figyelembe véve – 55 olyan települést találunk, amely a vizsgált tíz év közül legalább kétszer nem érte el a 10 %-os olvasóarányt. Ezek azonban semmiképp sem ítéletképesek meg egyformán, van köztük néhány, ahol ez a két év valamilyen, jórészt objektív okból bekövetkezett kisiklás, ezért azt is vizsgáltuk, hogy a teljes tíz éves, illetve az utolsó öt éves ciklusban mely településeken maradt az olvasóarány átlaga is e szint alatt. 29 ilyen helység van, ezek megyék szerint a következőképpen oszlanak meg:

Pest	15 település
Fejér	4 település
Komárom	3 település
Borsod-Abaúj-Zemplén	2 település
Veszprém	2 település
Békés	1 település
Nógrád	1 település
Szabolcs-Szatmár	1 település

A teljes (többnyire tíz éves, néhol – a TEKE-ben való megjelenés miatt – valamivel rövidebb) időszak átlaga alapján a legkirívóbban alacsony értékek az alábbi településeknél észlelhetők: Pécel (5,0), Tokod (6,0), Tököl (6,8), Balatonfüzfő (7,4), Budakeszi (7,7), Gyál (8,0). Az utolsó három év átlaga a következő esetekben különösen kicsi: Tokod (5,6), Pécel (5,9), Balatonfüzfő (5,9), Budakalász (5,9), Budakeszi (6,5), Kistarcsa (7,2), Berhida (7,4), Biatorbágy (7,5), Ercsi (7,6), Szigetszentmiklós (7,9), Isaszeg (8,0).

A jelen vizsgálatba bevont települések közül említésre érdemes néhány olyan is, ahol a teljes időszak illetve az utolsó időszak átlaga közt igen jelentős eltérés van (érdemleges javulás, illetve romlás észlelhető). Ilyenek (előbb a teljes, utóbb az utolsó hároméves átlag):

a) javulás	Nyergesújfalu	8,5	11,2
	Mezőhegyes	9,6	13,2
	Mosonmagyaróvár	10,2	14,3
	Dunakeszi	10,4	15,4

b) romlás	Budakalász	10,0	7,9
	Biatorbágy	12,2	7,5
	Pusztaszabolcs	13,1	9,0

Noha cikkünkben nem áll módunkban az okok feltárására vagy a negatív jelenségek megszüntetéséhez szükséges intézkedések javaslatára törekedni, megkíséreltük – legalább az itt vizsgált körben – kideríteni, milyen más mutatókkal függhet össze az olvasóarány jelentős mérvű változása. Az érintett, alacsony olvasóarányt mutató települések közül néhány esetben párhuzamosan követtük az ellátottság, a beszerzési kvóta, az alapterületi ellátottság és az olvasóarány időbeni változását. Néhány példánk nem bír bizonyító erővel, de úgy véljük, valamit jelez. Negatív értelemben: olyan településeken, mint Pécel, Tokod, Tököl, Gyál stb. hiába észlelhető az ellátottság többé-kevésbé folyamatos, a beszerzési kvóta néha ugrásszerű emelkedése, az alapterületi ellátottság nagyon alacsony szintje miatt (1,0 alatt) az olvasóarányt e változások nem emelik. Ugyanakkor, pozitív értelemben: Mezőhegyes, Mosonmagyaróvár vagy Rakamaz esetében az olvasóarány jelentős emelkedése világosan követi az alapterületi ellátottság ugrásszerű javulását (általában 0,7–0,9 körüli értékről 2,4 körüli értékre). Említésre érdemes, hogy mindhárom helyen ugyanekkor jelentősen emelkedett a beszerzési kvóta is.

Az alapterületi ellátottság és az olvasóarány közti meglehetősen egyértelmű összefüggés nemcsak az alacsony olvasóarányú településeknél igazolható, de általában is. Ennek érdekében bizonyos alapterületi ellátottsági „kategóriákhoz” meghatároztuk a medián olvasóarányt (a tapasztalt olvasóarányok „középső” értékét). Eszerint:

alapterületi ellátottság	medián olvasóarány
0,0 – 0,9	15,4
1,0 – 1,4	15,6
1,5 – 1,9	16,9
2,0 – 2,4	18,2
2,5 – 2,9	18,1
3,0 – 3,9	19,2
4,0 –	22,4

Az adatok önmagukért beszélnek: nagyobb alapterületi ellátottság átlagosan számottevően nagyobb olvasóarányt vonz maga után.

Budapest és nem-Budapest

Cikkünk eddigi elemzéseiből fővárosunk általában hiányzott. Budapest tanácsi közművelődési könyvtárhálózatának helyzete és eredményei, statisztikai adataik tükrében, külön feldolgozást érdemelne. Az országos helyzethez képest tapasztalható, adatokkal jócskán alátámasztható elmaradottsága – a vizsgált tíz év szerint – „örökzöld” téma egyelőre. Ezúttal nem kívánunk kitérni a kérdés egészére, csupán két „mutató” összehasonlítást teszünk közzé, egyikük a statisztikai alapadatokon, másikuk a TEKE viszonyszámain, mutatóin alapul.

VISZONYSZÁMOK

Ellátottság kötet/lakos	Olvasóarány olvasó/lakos %	Olvasóellátottság kötet/olvasó	Olvasóérdeklődés kölcs. kötet/olvasó	Beszerzési kvóta kiállításvetési Ft/lakos	Beszerzési kvóta kiegészített Ft/lakos	Beszerzési kötetátlagár Ft/beszerzett kötet	Kopásindex kölcsonzött kötet/ beszerzett kötet	Alapterületi ellátottság, m ² /100 lakos	Alapterületi kihasználtság m ² /100 olvasó	Tárolási index kötet/m ²
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
2,4	15,4	15,7	23,2	6,60	6,70	30,60	16,5	1,4	9,2	170
2,1	15,5	13,7	30,2	8,80	8,80	30,70	16,3	1,5	9,4	146
2,8	13,8	20,2	28,2	6,20	8,50	32,80	15,0	2,3	16,8	120
3,0	13,9	14,9	29,1	5,80	6,40	34,40	21,7	1,4	10,4	143
3,0	17,8	29,6	4,20	5,20	32,40	23,8	1,2	10,1	176	
				6,60	6,70	30,50	18,9	0,9	6,7	172
					50	32,50	17,0	0,3	4,8	293
							16,2	2,4	12,8	87
										93

Első táblázatunk azt mutatja be, hogy a TEKE főbb statisztikai adatai közül Budapest milyen arányban részesedik az országos összesített adatokból:

népesség	19,6 %
könyvtári alapterület	5,4 %
főfoglalkozású dolgozók száma	11,2 %
állománygyarapodás összege	8,5 %
állománygyarapodás mennyisége	8,9 %
állomány mennyisége	8,2 %
beiratkozott olvasók száma	10,3 %
kölcsonzött kötetek száma	11,3 %

Észrevehető, hogy fővárosunk egyetlen adat esetében sem képvisel akkora arányt, mint az népessége alapján elvárható volna. A forgalmi és létszám adatok esetén még viszonylag kevésbé rossz a helyzet, ezzel szemben a könyvtári alapterületnél egészen kirívó Budapest hátránya.

Második táblázatunkhoz a TEKE 1977-re vonatkozó viszonyszámait határoztuk meg Budapest mellett a fővároson kívüli összes településre, s ezeket állítottuk szembe egymással. Figyelembe veendő ezúttal, hogy a fővárossal szemben nem néhány, különösen (vagy viszonylag) jó helyzetben lévő települést vetettük egybe, hanem a „nem-Budapest” nagyon is vegyes színvonalú teljességét:

	Budapest	nem-Budapest
ellátottság (kötet/lakos)	1,0	2,8
olvasóarány (olvasó/lakos)	7,8	16,7

olvasóellátottság (kötet/olvasó)	13,1	16,7
olvasóérdeklődés (kölcs. kötet/olvasó)	30,0	27,0
beszerzési kvóta (Ft/lakos)	3,10	8,10
kopásindex (kölcs. kötet/beszerzett kötet)	23,8	18,1
alapterületi ellátottság (m ² /100 lakos)	0,7	2,9
tárolási index (kötet/m ²)	154	98

Mint látható, a legnagyobb eltérések – Budapest kárára – az ellátottságnál és az alapterületi ellátottságnál tapasztalhatók, azaz (leegyszerűsítve fogalmazva) Budapest lakossága a fővárosi tanácsi közművelődési könyvtárakban nem talál elegendő könyvet és „nem fér el”. Az, hogy az olvasóérdeklődés a fővárosban nagyobb, azt a gyanút kelti, hogy Budapesten a „megszállottan” sokat olvasók tagjai a könyvtáraknak, s ezek aligha az aktív korosztályokból kerülnek ki. Az olvasóellátottság értékei azért nem térnek el lényegesen egymástól, mert itt az alacsony ellátottság és az alacsony olvasóarány voltaképp „közömbösíti” egymást.

Összefoglalás helyett

Dolgozatunk – s ebben előre egyetértünk minden kritikussal – összefoglalhatatlan. Messzemenően nem teljes, megmarad a jelenségek szintjén és nem kutatja – sőt: nem is veszi figyelembe – az okokat, a kiragadott példák nem látszanak valamiféle átfogóbb koncepcióhoz illeszkedni. Sajnos mindez igaz, s ezért alighanem csak részben felelős a rendelkezésünkre álló tér viszonylag szűkös volta. Könnyű azt mondani, hogy célunk nem is volt más, mint jelzésszerűen utalni arra: könyvtári statisztikai rendszerünk, hiányosságai és bizonytalanságai ellenére, kellő elemzéssel sokkal többet mondhatnak nekünk, mint amennyire futó kézbevéttel felfigyelhetünk. Mégis ez a valóság: nem törekedtünk, nem is törekedhettünk arra, hogy statisztikai adatok alapján teljes képet adjunk tanácsi közművelődési könyvtári ellátásunk egészének helyzetéről, s arról, hogyan alakult ez a helyzet az utóbbi tíz évben. Még azon a szinten sem törekedtünk erre, amennyire ez pusztá számok, adatok alapján lehetséges.

Mindezek alapján nem is abban bízunk, hogy az olvasó cikkünk átlapozása után most már sokkal többet tud a magyar könyvtárügy ezen igen fontos alkotóeleméről (ha bármilyen jelenségre ezúttal figyelt fel, már érdemes volt munkánkat elvégezni). Sokkal inkább bízunk abban, hogy mások, többen kedvet kaptak általában a könyvtárstatisztikai kiadványok, különösen pedig a TEKE (és fiatalabb testvére, a szakszervezeti könyvtárak adatait tartalmazó SZAKMA*) forgatására, böngészésére, remélhetően elemzésére is.

* A Szakszervezeti könyvtárak működési adatai c. kiadványsorozat rövidített címe.